

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ ДО УМОВ ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

THE PROBLEM OF MODERN ADOLESCENTS' ADAPTATION TO THE CONDITIONS OF SCHOOL EDUCATION

У статті викладено результати дослідження ознак і чинників адаптації молодших підлітків до умов навчання у середній ланці загальноосвітньої школи. Проведене анкетування із залученням учнів п'ятих і шостих класів та порівняння їхніх статистичних даних дали змогу встановити, що освітнє середовище школи загалом є сприятливим для адаптивних процесів молодших підлітків. Це підтверджується переважанням позитивного ставлення до вчителів (їх більшість респондентів характеризує як вимогливих, але доброзичливих), розповсюдженістю емоцій інтересу та радості підлітків під час освітнього процесу та легкостю переходу до дистанційного навчання. Також сприятливою є підтримуюча позиція батьків щодо навчання їхніх дітей підліткового віку, відображена багатьма респондентами у анкетуванні.

Водночас заслуговують на увагу такі ознаки дезадаптивних процесів, як тотальна розповсюдженість стану втоми серед опитаних підлітків, поширеність потреби у відміні чи зменшенні обсягу домашніх завдань, суб'єктивне переживання ускладнення процесу навчання в основній школі та домінування прагматичних мотивів навчання школярів. На тлі порівняння статистичних даних школярів опитаних класів виокремлено низхідний тренд успішності адаптації шестикласників. Про це виразно свідчать такі ознаки: зростання вибірки підлітків, яким не подобається навчатися в основній школі, частіше суб'єктивне переживання важкості цього навчання, емоцій злості та нудьги, зменшення комунікації з учителями та збільшення сприймання їх байдужими у ставленні до школярів, домінування мотиву звички навчатися.

Освітній процес, що відбувається у складних умовах війни України з російською федерацією, зумовлює актуальність здійснення психологічного супроводу адаптації вітчизняних підлітків до нових умов шкільного навчання.

Ключові слова: підліток, навчання, шкільна адаптація, дезадаптація, мотиви навчання.

This article presents the results of the study evaluating signs and factors of adolescents' adaptation to the conditions of studying at secondary school. The conducted survey with the participation of fifth and sixth grade pupils and the comparison of the received statistical data made it possible to establish that the educational environment of the school is overall favorable for the adaptive processes of adolescents. This conclusion is supported by the predominance of pupils positive attitude towards teachers (the latter are characterized as demanding but friendly by most of the respondents), the prevalence of adolescents' emotions of interest and joy during the educational process, and the ease of transition to distance learning. Also favorable is the supportive attitude of parents regarding the education of their adolescents' children, reflected by many respondents in the survey.

At the same time, such signs of maladaptive processes deserve attention, the total prevalence of the state of fatigue among the surveyed adolescents, the prevalence of the need to cancel or reduce the amount of homework, the subjective experience of the complication of the learning process in secondary school and the dominance of pragmatic motivations of learning among schoolchildren. Based on the received statistical data from the schoolchildren of the surveyed classes a descending trend towards successful adaptation of the sixth grade pupils was identified. This is clearly evidenced by the following signs: an increase of the adolescents sample who do not like to study in secondary school, a more frequent subjective experience of the difficulty of this studying, emotions of anger and boredom, a decrease in communication with teachers and an increase in their indifferent attitude towards schoolchildren, the dominance of the motive of the habit of studying.

The educational process that takes place in the midst of the difficult conditions of the war of Ukraine against Russian Federation determines the urgency of psychological support for the adaptation of domestic adolescents to the new conditions of school education.

Key words: adolescent, education, schools adaptation, maladaptation, motives of studying.

УДК 159.9.072 (922.736.4)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.48.16>

Столярчук О.А.

д.психол.н., доцент,
старший науковий співробітник
лабораторії психодіагностики
та науково-психологічної інформації
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних
наук України

Сергєєнкова О.П.

д.психол.н., професор,
завідувач кафедри психології
особистості та соціальних практик
Київський університет імені Бориса
Грінченка

Актуальність дослідження. Зміна умов навчання під час переходу школярів від початкової до середньої ланки загальноосвітньої школи передбачає використання їхніх значних адаптаційних психофізіологічних ресурсів. Освітній процес, що відбувається у складних умовах війни України з російською федерацією, зумовлює додаткові труднощі адаптації вітчизняних підлітків.

Проблема адаптації підлітків до умов навчання в основній школі потрапляла у фокус дослідження низки вітчизняних психологів. Зокрема, Є. Підчасов установив динаміку психологічної адаптації особистості молодшого підлітка до навчання в основній школі. Психолог

визначив, що адаптаційний процес складається з трьох послідовних етапів, тривалість кожного з яких становить один-два місяці: первинна адаптація, часткова адаптація, повна адаптація [5]. Заслуговує на увагу дослідження А. Татьянчикова, який, вивчаючи засоби адаптації через призму формування розумових операцій, виокремив три рівня адаптації: психофізіологічний, психологічний та соціально-психологічний [6]. Ю. Дубчак установлено специфіку соціально-психологічних аспектів адаптації підлітків у закладах інтернатного типу, наголошено, що головною причиною дезадаптації цих підлітків є сімейна дериважація [3]. О. Дзюбенко визначено структурні ком-

поненти адаптації п'ятикласників: когнітивний, емоційний, навчально-мотиваційний, поведінковий, поєднання яких визначає рівень адаптованості молодших підлітків до нових умов навчання в основній школі. Дослідниця наголошує, що з переходом в основну школу не всі учні легко адаптуються до нових умов навчання, переважають низький та середній рівні їх адаптованості [2].

Психологи К. Гранде та Л. Ніколаєв вивчали специфіку психологічної та соціокультурної адаптації підлітків в інокультурному середовищі і встановили, що процес пристосування підлітків суттєво залежить від самовідчуття, самосприймання, наявності внутрішнього локусу контролю їхньої інтегративної асертивної поведінки [1]. За свідченням Н. Каньоси, найбільше дітей із дезадаптацією, що не вміють пристосуватися до школи, припадає на середні класи. Це може виявитися в низькій успішності, поганій дисципліні, руйнації взаємин із дорослими та однолітками, появі негативних рис у поведінці учня, негативних суб'єктивних переживань. Якщо в молодших класах шкільна дезадаптація становить 5–10%, то в середніх – 15–20% [4].

Попри значну кількість цінних наукових напрацювань щодо проблем адаптації підлітків до умов шкільного навчання специфічна ситуація організації освітнього процесу у вітчизняних школах, зумовлена війною, потребує додаткових досліджень чинників, умов та критеріїв успішності цієї адаптації.

Метою статті є аналіз результатів дослідження ознак і чинників адаптації молодших підлітків до умов навчання у середній ланці загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. У емпіричному дослідженні адаптації учнів 5–6-х класів до умов навчання у середній ланці загальноосвітньої школи взяли участь 89 київських підлітків, із них 45 учнів 5-х класів (23 дівчини і 22 хлопці) і 43 учні 6-го класу (20 дівчат і 23 хлопці). Усі

респонденти та їхні батьки були поінформовані про мету дослідження, конфіденційність відповідей і висловили добровільну згоду на участь у ньому.

У процесі дослідження застосовано такі методи, як анкетування (авторська розробка), середніх і відсоткових значень, порівняння діагностичних даних, ранжування.

Опрацювання відповідей респондентів на запитання анкети виявило такі результати. За допомогою першого питання було з'ясовано, чи подобається опитуваним навчатися у школі. Отже, було встановлено, що у п'ятикласників картина симпатії/антипатії виглядає більш благополучно, ніж у учнів шостого класу, що відображено на рис. 1.

Однією з можливих причин порушення адаптації учнів 5–6-го класів до умов навчання у середній ланці загальноосвітньої школи є невідкоригована проблема початкової шкільної дезадаптації, яка провокує стійке негативне ставлення підлітка до умов навчання. Тому у другому питанні анкети сформульоване питання для порівняння респондентами теперішнього освітнього середовища з умовами навчання у початковій школі. Варіанти відповідей «легше та цікавіше», «важче, але цікавіше», які вибрали цілком 53,7% п'ятикласників і 46,4% учнів шостого класу, цілком можуть свідчити про їхній суб'єктивно сприятливий перехід до навчання в основній школі (рис. 2).

Групу ризику щодо дезадаптації становлять 36,6% п'ятикласників і 46,4% учнів шостого класу. Зважаючи на значний відсоток цих підлітків, які зафіксували ускладнення процесу власного навчання, доречно було виявити емоційний супровід цього процесу, результати ранжування якого відображено в табл. 1.

Загальна картина виразно свідчить, що у шестикласників відбувається зростання питомої ваги таких емоцій і станів, пов'язаних зі школою, як злість (перехід із 7-ї до 3-ї позиції рейтингу), втома (збільшення на 13% виборів),

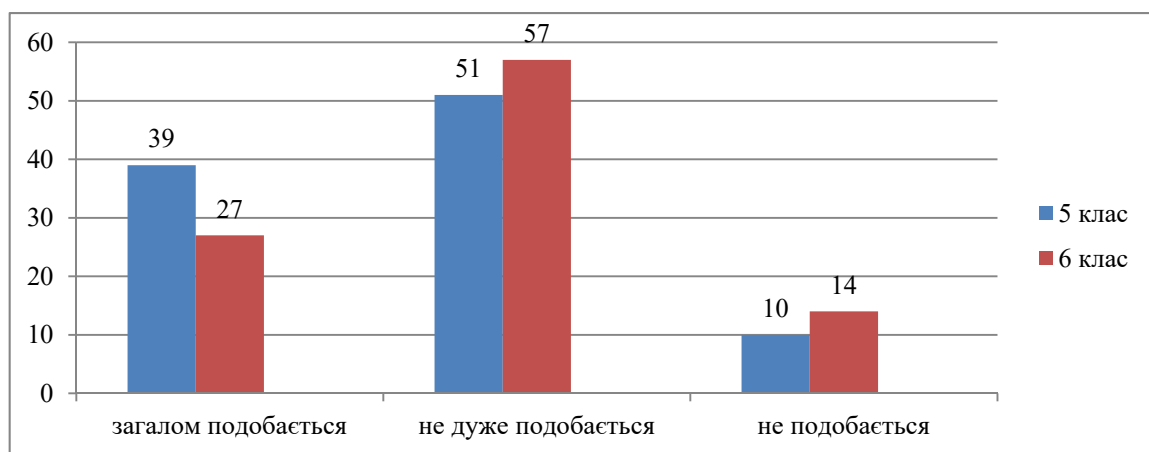

Рис. 1. Розподіл відповідей на перше питання анкети (у % виборів)

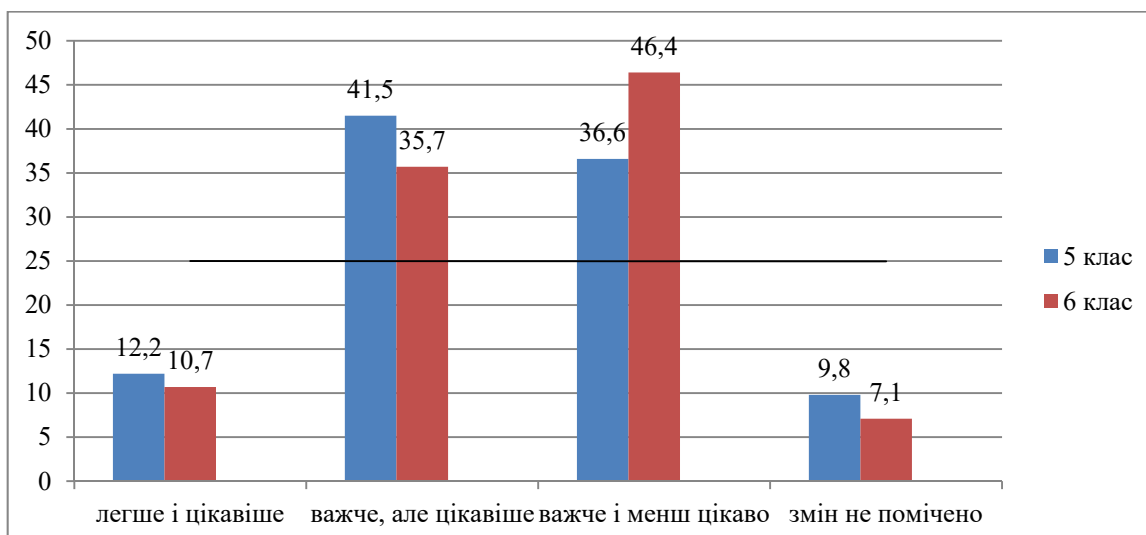

Рис. 2. Розподіл відповідей на друге питання анкети (у % виборів)

Таблиця 1

Типовий емоційний супровід навчання підлітків

Емоції	5-й клас		6-й клас	
	Вибір респондентів* (%)	Рейтингова позиція	Вибір респондентів* (%)	Рейтингова позиція
Радість	34,1	4	25	4
Інтерес	53,7	2	60,7	2
Захоплення	29,3	5	17,9	6
Нудьга	7,3	8	21,4	5
Сум	36,6	3	17,9	6
Злість	12,2	7	28,6	3
Тривога	24,4	6	7,1	7
Провина	2,4	9	0	-
Втома	58,5	1	75,0	1

* Питання передбачало можливість одночасного вибору кількох варіантів відповіді

нудьга «піднялася» на три позиції рейтингу, а провини ці школярі не переживають щодо шкільного навчання. Водночас більше половини опитаних підлітків систематично проявляють інтерес у межах освітнього простору школи, а близько четвертої частини переживають радість, що є позитивними фактами вияву успішної адаптації.

Наступним питанням анкети з'ясувалося враження підлітків від обсягу домашніх завдань. Виконання цих завдань, особливо в умовах дистанційного навчання, може стати підґрунтям для значного розумового навантаження школярів, а отже, чинником їх дезадаптивних процесів. Серед вибірки шестикласників жоден, а щодо п'ятикласників лише дещо більше 7% учнів, не хотіли би, щоб учителі не задавали домашніх завдань, очевидно, визнаючи неможливість такої ситуації (рис. 3).

Однак такий реалізм проявила меншість опитаних, оскільки бажання уникнути вико-

нання домашньої навчальної роботи підтвердили більше половини респондентів (по 61% учнів 5-х класів та 57,1% учнів 6-го класу). Утім, значна частина опитаних підлітків удовольнилася б зменшенням обсягу домашніх завдань, ця вибірку становили 31,7% п'ятикласників і 42,9% шестикласників.

Шосте питання анкети спрямовувалося на з'ясування ставлення батьків підлітка до його навчання. Більшість опитаних підлітків обох класів визнала, що батьки їм допомагають у навчанні, але і контролюють водночас (рис. 4).

Лише контроль без допомоги з боку батьків спостерігає близько четвертої частини респондентів. Найменші показники встановлено щодо автономії підлітків у навчанні стосовно їхніх батьків, хоча серед шестикласників цей факт засвідчило наполовину менше респондентів, аніж серед опитаних учнів п'ятих класів. Водночас саме ці підлітки можуть становити групу ризику щодо дезадаптації за умов

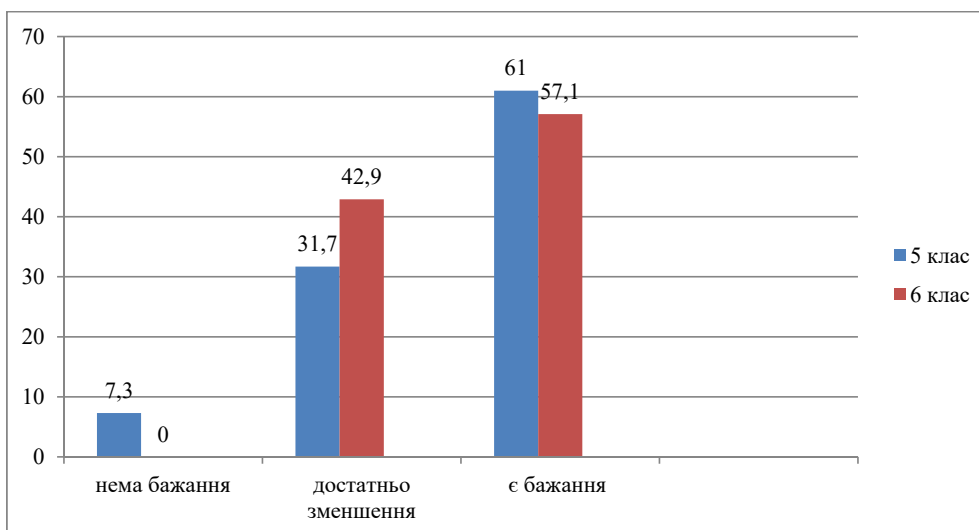

Рис. 3. Потреба підлітків у відміні чи зменшенні обсягу домашніх завдань

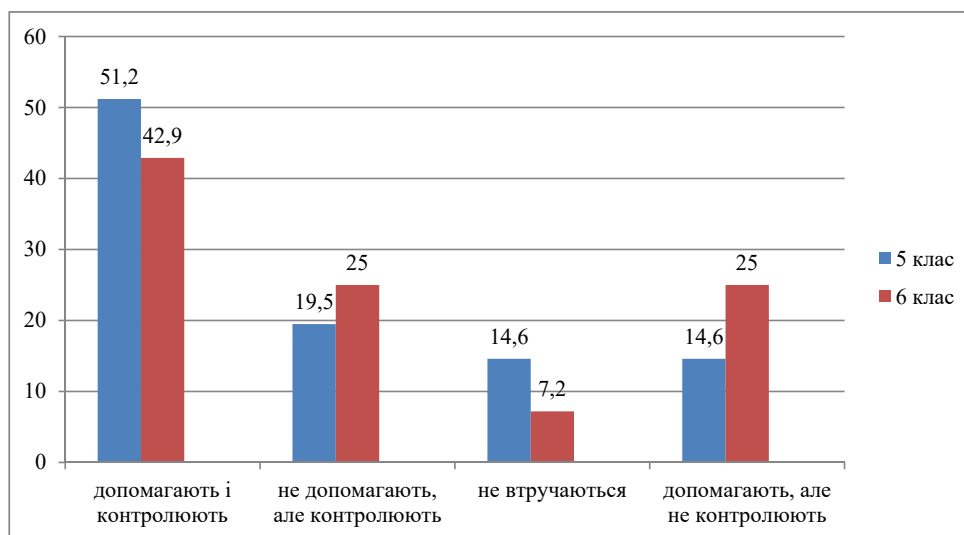

Рис. 4. Вплив батьків на навчання підлітків (у % виборів)

недостатньо розвинутої мотивації навчання та вольової регуляції.

Деталізацією попереднього питання постало наступне, сьоме, у межах якого з'ясувалася реакція батьків на низьку бальну оцінку їхніх дітей. Більшість опитаних обох класів засвідчила сприятливу поведінку, а саме співчуття та допомогу їхніх батьків. Менше ніж третина респондентів зіштовхується з осудом батьків, що є проявом авторитарного стилю виховання і може провокувати дезадаптивні процеси в учнів основної школи. І лише декілька підлітків вирішують згадану ситуацію самотужки, без утручання батьків. Детально результати аналізу відповідей на сьоме питання анкети викладено на рис. 5.

Оскільки вчителі залишаються для підлітків організаторами та модераторами навчальної діяльності, то, безперечно, мають вплив на самопочуття учнів та їхню адаптацію у школі. Отже, наступне питання анкети спрямовува-

лося на виявлення вражень підлітків про шкільних учителів (рис. 6).

Важливо, що у представників обох класів суттєво переважає позитивне враження про педагогів (понад 60%), що свідчить про успішно організоване педагогами школи середовище освітнього впливу. Близько третини респондентів указали на надмірну строгість учителів, що може стати предиктором проблем шкільної адаптації цих учнів.

Освітнє середовище школи є сприятливим тоді, коли учні мають можливість і впевненість з'ясувати у педагогів важливі навчальні питання. Тому засобом дев'ятого питання анкети встановлювалося, до кого звертаються підлітки, якщо мають питання щодо навчання. Зважаючи на провідну діяльність підлітків, очікувано виявилася переважаюча тенденція, зафіксована у відповідях: провідним джерелом інформації для опитаних є однокласники (рис. 7).

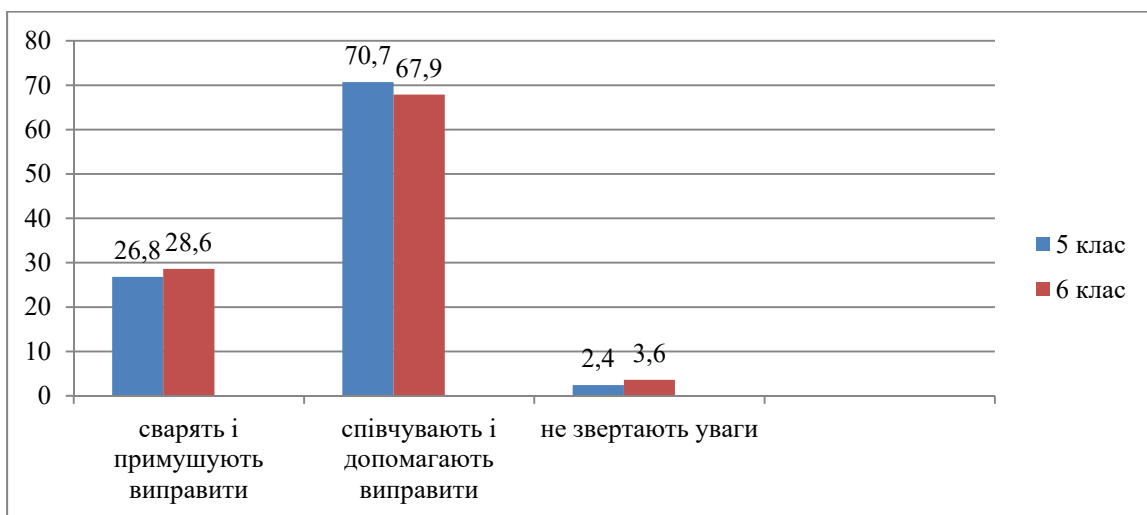

Рис. 5. Реакція батьків на низьку бальну оцінку підлітка (у % виборів)

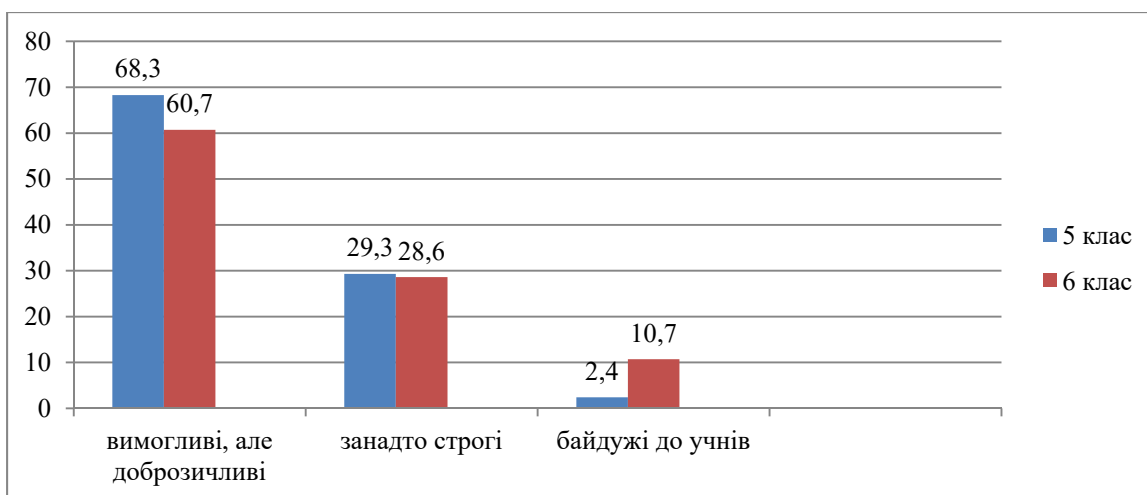

Рис. 6. Враження підлітків про вчителів (у % виборів)

Привертає увагу, що порівняно з учнями п'ятого класу серед шестикласників знижується вдвічі схильність звертатися до педагогів із питаннями щодо навчання на тлі збільшення звернень до однокласників. Це відповідає віковим психологічним особливостям, а саме активізації спілкування з ровесниками як провідної діяльності підлітків. Для четвертої частини респондентів обох класів батьки все ще зберігають авторитет на підґрунті компетентності. Прикметно, що більше десятих учнів шостого класу взагалі уникають з'ясування навчальних питань, що є прихованою дезадаптивною ознакою.

Процедура анкетування передбачала з'ясування провідних мотивів навчання, дієвих для опитуваних підлітків (табл. 2).

Аналіз результатів показав, що тріада провідних мотивів у школярів п'ятого та шостого класів відрізняється. Найбільшу кількість п'ятикласників навчається спонукає примушення батьків, також важливим є їхнє власне прагнення стати розумним і культурним, а значу

частину мотивує звичка навчатися. Саме ця звичка є провідним мотивом навчання шестикласників, на другому та третьому місцях фігурують професійно орієнтовані мотиви і також значущість навчання для особистісного розвитку (третя позиція). Посередньо популярними виявлено другорядні, прагматичні мотиви на кшталт амбітного прагнення заробляти високі бали. Слабко дієвими є мотиви для обох класів є соціально орієнтовані мотиви: очікування похвали вчителів чи винагороди від батьків, утримання конкурентного статусу серед однолітків.

Якщо аналізувати значущість блоків навчальних мотивів, то маємо таку статистичну картину (табл. 3).

Таким чином, найбільш популярними виявлено другорядні, прагматичні мотиви на кшталт звички навчатися, амбітного прагнення заробляти високі бали та очікування винагороди від батьків. Щодо опитаних шестикласників ця тенденція дещо послаблюється на тлі посилення у цих школярів значущості про-

Таблиця 2

Розподіл мотивів навчання підлітків

Мотиви навчання	5-й клас		6-й клас	
	Вибір респондентів* (%)	Рейтингова позиція	Вибір респондентів* (%)	Рейтингова позиція
Звичка навчатися	26,8	3	46,4	1
Інтерес до навчальних предметів	17,1	5	3,6	7
Прагнення бути розумним і культурним	31,7	2	25,0	3
Подобається заробляти високі бали	9,8	7	10,7	5
Примушення батьків	43,9	1	17,9	4
Небажання бути гіршим за однокласників	9,8	7	7,1	6
Очікування винагороди від батьків	4,9	9	3,3	7
Шлях до опанування професії мрії	22,0	4	28,6	2
Засіб вступу до університету в майбутньому	12,2	6	25,0	3
Подобається похвала вчителів	7,3	8	7,1	6

* Питання передбачало можливість одночасного вибору кількох варіантів відповіді

Таблиця 3

Розподіл груп мотивів навчання підлітків

№ з/п	Назви груп мотивів	Середньостатистичний вибір (%)	
		5-й клас	6-й клас
1	Пізнавальні	24,4	14,3
2	Професійно орієнтовані	17,1	26,8
3	Мотиви досягнень	13,45	12,45
4	Прагматичні	37,8	33,9

фесійно орієнтованих мотивів навчання, які представлені прагненням опанувати професію мрії та вступити на навчання до університету. Натомість у опитаних п'ятикласників значно більшою, ніж у учнів шостого класу, є дієвість пізнавальних мотивів (інтерес до навчальних предметів, прагнення бути розумним і культурним). Установлено, що найменш значущою для респондентів обох класів є мотивація для досягнень. До цієї групи мотивів віднесено прагнення заробляти високі бали, тримати гідну конкуренцію щодо навчання серед однокласників і заслужити похвалу вчителів.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, проведене анкетування із залученням учнів п'ятих і шостих класів та порівняння їх статистичних даних дали змогу встановити, що освітнє середовище школи загалом є сприятливим для адаптивних процесів молодших підлітків. Це підтверджується переважанням позитивного ставлення до вчителів (їх більшість респондентів характеризує як вимогливих, але доброзичливих), розпов-

сюдженістю емоцій інтересу та радості підлітків під час освітнього процесу та легкістю переходу до дистанційного навчання. Також сприятливою є підтримуюча позиція батьків щодо навчання їхніх дітей підліткового віку, відображена багатьма респондентами в анкетуванні.

Водночас заслуговують на увагу такі ознаки дезадаптивних процесів, як тотальна розповсюдженість стану втоми серед опитаних підлітків, поширеність потреби у відміні чи зменшенні обсягу домашніх завдань, суб'єктивне переживання ускладнення процесу навчання в основній школі та домінування прагматичних мотивів навчання школярів. Якщо порівнювати статичні дані школярів двох опитаних класів, то виокремлюється низхідний тренд успішності адаптації шестикласників. Про це виразно свідчать такі ознаки: зростання вибірки підлітків, яким не подобається навчатися в основній школі, частіше суб'єктивне переживання важкості цього навчання, емоцій злості та нудьги,

зменшення комунікації з учителями та збільшення сприймання їх байдужими у ставленні до школярів, домінування мотиву звички навчатися.

Перспективою подальших наукових розвідок з означеної проблематики є розроблення й апробація програми профілактики та усунення дезадаптації молодших підлітків до умов навчання у середній ланці загальноосвітньої школи, що включатиме превентивні, діагностичні та корекційні заходи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гранде К., Николаєв Л. Психологічна та соціокультурна адаптація підлітків в інокультурному середовищі. *Humanitarium*. 2020. № 44(1). С. 42–51.
2. Дзюбенко О.А. Психологічні особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 209 с.
3. Дубчак Ю. Соціально-психологічні аспекти адаптації підлітків у закладах інтернатного типу. Збірник наукових праць: психологія. 2016. № 21. С. 45–50.
4. Каньоса Н. Особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/1816/Kanosa-N.-Osoblyvosti-adaptatsii-molodshykh-pidlitkiv-do-navchannia-v-osnovnii-shkoli.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 15.04.2023).
5. <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/1816/Kanosa-N.-Osoblyvosti-adaptatsii-molodshykh-pidlitkiv-do-navchannia-v-osnovnii-shkoli.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 15.04.2023).
6. Підчасов Є.В. Динаміка психологічної адаптації особистості молодшого підлітка до навчання в основній школі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2010. 245 с.
7. Татьянчиков А.О. Формування розумових операцій як засіб адаптації підлітків до навчання в основній школі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Слов'янськ, 2013. 252 с.